

127. Про якісь «претензії» до літнього професора, що виявляв цілковиту лояльність до нового режиму, з боку невсипуших радянських органів відомостей поки не знайдено, проте, цілком можливо, тут мається на увазі розмова з представником ГПУ. Предметом розмови могли слугувати знайомі І.Г.Турцевича з-поміж представників ніжинського духовенства – саме в цей час місцеве відділення ГПУ в розпал антирелігійної кампанії виявила серед священників «запеклих антирадянщиків», арешту зазнали І.Томашівський, Є.Чехівський, Л.Нежинцев, І.Цуманов. (останнього було вислано до Курська).
128. Відділ комунального господарства при тодішньому окружному виконкомові (комунгосп).
129. Куїс М.Г. (1890-1938) – радянський політичний функціонер, у 1924-1930 роках був директором НІНО, потім ректором Дніпропетровського ІНО (з 1932 р. – університету), за звинуваченнями ідеологічних перекрученнях звільнений, репресований і розстріляний. Час його керування Ніжинським інститутом позначився з одного боку стабілізацією роботи навчального закладу, розвитком нових напрямів роботи, зокрема переходом у 1925 р. – першим в УСРР – всього інституту на Дальтон-план (лабораторно-бригадний метод), зміцненням матеріальної бази; а з іншого – кількома ідеологічними чистками, вульгаризацією викладання, «закручуванням гайок» у суспільних питаннях.
130. Ймовірно, мова про перенесене засідання ННДК, де І.Г.Турцевич мав виголосити нову наукову доповідь. Див. коментар №118.
131. Див. коментар №111.

Олександр Самойленко (Ніжин)

О.А.ДОБІАШ-РОЖДЕСТВЕНСЬКА – ВИДАТНИЙ МЕДИЄВИСТ, КУЛЬТУРОЛОГ І ПАЛЕОГРАФ-ЛАТИНІСТ

З історією Ніжина пов'язані імена багатьох видатних діячів вітчизняної науки, які безпосередньо не мали відношення до Ніжинської вищої школи, серед них, Г.Кониський, М.Бантиш-Каменський, О.Лазаревський, Ф.Вовк, В.Щербаківський, В.Різниченко, М.Нечкіна та ін. Гідне місце в цьому переліку займає Ольга Антонівна Добіаш-Рождественська, яка віддала служінню історичній науці понад 35 років. Ім'я вченої досить відоме широкому колу науковців, особливо гуманітарного спрямування, але, на жаль, в Ніжині, де вона провела двадцять років свого життя, про її зв'язок із містом знає лише дуже обмежена кількість дослідників. Про це

яскраво свідчить той факт, що в жодному з довідників, що з'явилися в останні десятиліття, що стосуються Ніжинщини чи Чернігівщини про науковця не має жодної згадки.

Народилася Ольга Антонівна в 1874 році у Харкові в чеській родині вчителя грецької мови Антона В'ячеславовича Добіаша, а вже у липні 1875 року переїхала

разом із батьками до Ніжина. З цим освітнім центром Лівобережної України й пов'язані її дитячі та юнацькі роки, тут майбутній учений здобула свою першу освіту, тут сформувалися у неї наукові смаки і вподобання, які пронесла вона через усе життя. Без перебільшення, творча атмосфера в родині, знайомство з дитячих років з відомими вченими, що працювали в Історико-філологічному інституті князя Безбородька, особиста обдарованість – досить рано визначили вибір майбутньої професії.

Батько О.А.Добіаш-Рождественської, Антон В'ячеславович Добіаш народився в 1847 році у містечку Хотусине в Чехії в римокатолицькій родині шевця Венцеслава Добіаша і його дружини Марії (до заміжжя – Кроупилової). Закінчивши Празький університет у галузі філологічних і філософських дисциплін, у 1869 р. був призначений викладачем філології в Оломуцьку гімназію в Моравії, але вже через рік, в травні 1870 року, переїжджає до Росії в якості слов'янського стипендіата. Прослухавши річний курс історико-філологічних дисциплін в Петербурзькому університеті й успішно склавши випускний іспит, Антон Добіаш у червні 1871 року був призначений вчителем грецької мови до 1-ї Харківської гімназії, а в листопаді 1874 року став інспектором цього ж навчального закладу. З відкриттям у 1875 р. Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині його перший директор М.О.Лавровський запропонував йому посаду наставника студентів, а потім і викладача грецької мови. Переїхавши до Ніжина, Антон В'ячеславович не збирався зупинятися на досягнутому, тому досить швидко підготував і захистив в Петербурзькому університеті магістерську дисертацію «Синтаксис Аполлонія Дискова» (1883). У лютому 1884 року А.Добіаша призначають ординарним професором по кафедрі грецької словесності і з цього часу до своєї відставки в 1902 р. він стає однією з найавторитетніших особистостей вузу. Він був членом правління Інституту, з 1882 по 1899 рік незмінно виконував обов'язки його інспектора, входив до складу бібліотечної комісії, протягом кількох років виконував обов'язки директора Інституту і гімназії при ньому, в 1898 році в Юр'ївському університеті захистив докторську дисертацію «Симасіологія частин мови і їх форм на ґрунті грецької мови», а в 1900 р. очолив новостворену археологічну комісію в Ніжині [1].

Приклад батька надихав Олю до занять, стимулював її прагнення до знань. У 1881-1890 роках О.Добіаш навчалась в жіночій гімназії Пелагеї Іванівни Кушакевич у Ніжині, ставши кращою ученицею в класі. Гімназія П.І.Кушакевич – це своєрідний приватний навчальний заклад, навчання в якому здійснювалось ступенево: 1-й клас – підготовчий, 7 наступних класів – основні, 9-й клас, останній – педагогічний. Гімназистки вивчали основні дисципліни, до яких належали закон Божий, російська мова, математика, фізика, історія, географія, природничі науки, рукоділля та співи. До неосновних належали іноземні мови. Особливість навчання полягала в тому, що дівчата, за винятком закону Божого, вивчали предмети в меншому обсязі, ніж випускники чоловічих гімназій. Серед викладачів гімназії було чимало талановитих людей, обдарованих педагогів: Жозефіна Григорівна Божовська, яка була начальницею гімназії протягом 33 років і зуміла розширити програму, ввести додаткові дисципліни, створити високопрофесійний педагогічний склад; Ганна Федорівна Крестинська, вчителька арифметики, яка працювала з 1879 по 1907 р.;

Болеслав Ксаверович Римша та ін. [2]. В педагогічному класі Ольга Антонівна посилено займалась вивченням історії та географії, а після закінчення із золотою медаллю гімназії в 1890 р., протягом чотирьох років займалась грецькою і латинською мовою, слов'янською і російською історією вдома. «Живя в семье, в которой отец убежденно занимался наукой, в обществе профессоров, близко к такому серьезному умственному центру, как Киев, Ольга Андреевна могла легко загореться научной страстью и самостоятельно начать изучать родную русскую культуру в развитии ее истории, литературы, художественной народной поэзии, верований и т.д. В этом смысле О.А. явилась в высшую школу с глубоко и плодотворно пройденным детством и юностью, со знаниями, начитанностью (редкою) и высокими потребностями двигаться вперед. Это была не только широко проснувшаяся к познанию и творчеству редкая индивидуальность, но и уже приобретающая духовный закал, высоко способная к самостоятельному, просвещающему себя и других делу», – згадував з часом її улюблений вчитель І.М.Гревс [3].

Такою у 1895 році Ольга Добіаш прийшла до петербурзьких Вищих жіночих курсів, де остаточно визначилось коло її наукових інтересів. Початково О.Добіаш вирішила зосередитись на вивченні й студіюванні російській історії і на першому курсі слухала давню російську общину та родовий побут у відомих петербурзьких професорів С.М.Середоніна та С.Ф.Платонова, але вже на другому курсі вона захопилась середньовічною західноєвропейською історією, яку викладав талановитий російський вчений Іван Михайлович Гревс. Група слухачів, що увійшли до семінарія професора І.Гревса, трималась кілька років. Теми семінарія були різноманітними: римський колонат, варварська Європа в зображенні римських письменників, її історіографія та законодавство, зародження і розквіт феодалізму, міські комуні, духовна культура середньовіччя. Саме на цьому семінарії у Ольги Антонівни зародилась ідея розробити тему «Основи Паризького університету», яка планувалась як майбутня проблематика магістерської дисертації. На жаль, завершити т.зв. Бестужівські курси вчасно О.А.Добіаш не вдалося. У 1899 р. їй було відраховано з курсів без права викладання в державних закладах освіти за керівництво студентським страйком. Протягом наступних трьох років Ользі Антонівні довелося жити за рахунок приватних уроків, але повернувшись до курсів у 1904 році, вона не лише блискуче завершила навчання, але й залишилась при них викладачем, розпочавши свою педагогічну діяльність. Одночасно молодий педагог проводила велику роботу в якості члена бюро нелегального Всеросійського вчительського союзу.

У 1908 р. Ольга Антонівна отримала тривале закордонне відрядження до Франції, де пройшла блискучу школу (Ш.Ланглуа, Г.Моно, А.Люшер, Ф.Лот) в провідних навчальних закладах (Сорбоні, Школі Хартій), вивчаючи історію середніх віків та допоміжні історичні дисципліни. В 1911 році в Парижі побачила світ її праця, присвячена діяльності паризької парафії XIII ст., за яку О.А.Добіаш-Рождественській (у січні 1908 р. вона уклала шлюб з видатним фізиком, майбутнім академіком АН СРСР Дмитром Сергійовичем Рождественським (1876-1940)) було присвоєно ступінь доктора Паризького університету. Проте, радість від успіху була засмучена звісткою про смерть батька – Антона В'ячеславовича Добіаша.

У цьому ж році молода вчена повертається в Петербург на Вищі жіночі курси, де розпочала підготовку до магістерських випробувань. У 1915 р. Ольга Антонівна захистила магістерську дисертацію «Церковне суспільство Франції» і отримала звання магістра всесвітньої історії, ставши першою жінкою в Російській імперії, яка вшанована магістерським званням. Подальше наукове просування стало ще більш стрімким. У 1916 році вона – професор Вищих жіночих курсів, а 1918 р., після захисту докторської дисертації «Культ Св.Михайла в романському середньовіччі» – професор Петербурзького університету. Ольга Антонівна перетворилась на фахівця вищого гатунку, ставши в один ряд із блискучою плеядою українських і російських істориків першої третини ХХ ст. В цей час до вченої приходять і міжнародне визнання, її праці почали видаватись за кордоном.

О.А.Добіаш-Рождественська першою в Російській імперії (1914 р.) розробила і почала читати курс західної палеографії, а після повернення із закордонного відрадження в 1921 р. створила в Петроградському університеті кабінет допоміжних історичних дисциплін, який забезпечував можливість набути студентам практичних і теоретичних знань і вмінь. В 1923 р. Ольга Антонівна підготувала і видала перший посібник із латинської палеографії російською мовою, після чого вийшла в світ ціла низка праць вченої з теоретичної палеографії, які висунули їх автора в перші ряди світової науки [4].

У 1922 році професор очолила роботу з вивчення і видання безцінних середньовічних документів, що зберігались в Державній Публічній бібліотеці Ленінграду і вийшли в серії «Средневековье в рукописях Публичной библиотеки», за її редакцією. Ольга Антонівна не лише залишила про себе пам'ять як визначний палеограф, але й як засновник школи радянських палеографів. Як згадувала одна з численних учениць вченої, доктор історичних наук, професор Олена Чеславівна Скржинська: «Палеография и дипломатика являлись специальными научными курсами Ольги Антоновны. Я до сих пор помню, как ясно и убедительно было внушено ею, что палеография есть, в сущности, ключ к историческому первоисточнику и без нее историк всегда останется на повороте у посредствующего исследователя, а перед подлинным материалом средневековых книг и документов и совершенно бессильным» [5].

Не менш помітним був внесок О.А.Добіаш-Рождественської в розробку і дослідження проблем медієвістики. Її праці з історії Західної Європи в середні віки, хрестових походів, паломництва вирізняються літературним блиском, їх мова напрочуд яскрава та насичена фарбами і відтворює зриму картину історичного минулого. На думку більшості дослідників, вона була однією з найвишуканіших і досконалих істориків-художників в російській культурі [6]. Взагалі, в науковій творчості вченої своєрідно поєднувались традиції російської і французької наукових шкіл, що помітно відбилось саме в працях з медієвістики: «Западная Европа в средние века» (1920), «История письма в средние века. Руководство к изучению латинской палеографии» (1923), «История Корбийской мастерской письма» (1934), «Культура западноевропейского средневековья» (1987). Великий інтерес дослідниці викликали і проблеми, пов'язані з історією хрестових походів, яким вона присвятила низку статей і три науково-популярні книги, які були високо оцінені широкими колами громадськості: «Эпоха Крестовых походов. Запад в крестоносном движении» (1918),

«Западные паломничества в средние века» (1924), «Крестом и мечом. Приключения Ричарда I Львиное Серце» (1925). Критикам імпонувало те, що О.А.Добіаш-Рождественська намагалась вникнути в психологію хрестоносців, оцінити всі мотиви і рушійні сили, відокремити історію від легенди і розглянути їх вчинки і безчинства з урахуванням їх культурних наслідків для історії Європи [7].

Хочеться відзначити те, що Ольга Антонівна зуміла поєднати в собі риси обдарованого, вдумливого науковця-дослідника з талантом вчителя і педагогічною майстерністю лектора: «... в отношении к студентам, а потом даже и не студентам она выступала педагогом в полном значении этого слова. Можно утверждать, что лица, учившиеся у нее, имели возможность пройти и приобрести *школу*. С самой тщательной последовательностью О.А. готовила медиевистов, обучала их всем конкретным, казалось бы, мелочам работы историка средних веков; ... она не только называла и демонстрировала самые разнообразные и необходимые справочники, словари, издания источников, как старые, так и новые, но и практически обучала пользоваться ими» [8]. Не дивно, що серед її учнів чимало відомих радянських істориків, серед них: А.Д. і В.С.Люблинські, В.В.Бахтін, Г.А.Штерн, В.І.Холмогоров, Б.Я.Рамм, О.В.Бернадська, А.В.Банк, О.С.Бартенев, О.Ч.Скржинська, С.М.Пумпянский та багато ін.

Наприкінці 1920-х років, як відзначають дослідники, вчений наблизилась до марксистського трактування проблем історії [9]. Це в певній мірі сприяло обранню О.А.Добіаш-Рождественської у 1929 році членом-кореспондентом Академії наук СРСР. Ще десять років після цього служила Ольга Антонівна історичній науці, поки, 30 серпня 1939 року, за день до початку Другої світової війни, перестало битись її полум'яне серце.

Життя Ольги Антонівни Добіаш-Рождественської, її зарядженість до науки, її працьовитість і старанність довгі роки служили прикладом не для одного покоління жінок-вчених. «Она была подлинным учителем науки – ей было что показать, чему научить, что оставить после себя» – такою вона залишилась у пам'яті нащадків [10].

ПОСИЛАННЯ

1. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875-1900. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900. – С. 24-25.
2. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г., Самойленко С.Г. Нариси культури Ніжина. – Ч. 3. Освіта та наука. – Ніжин, 1996. – С. 28-30.
3. Гревс И.М. О.А.Добиаш-Рождественская в годы учения (Воспоминания учителя) // Добиаш-Рождественская О.А. Культура европейского средневековья. Научное наследие. – М., 1987. – С. 290-292.
4. Рутенбург В.И. Выдающийся медиевист и палеограф // Добиаш-Рождественская О.А. Культура европейского средневековья. Научное наследие. – М., 1987. – С. 5.
5. Скржинская Е.Ч. О.А.Добиаш-Рождественская как учитель науки // Добиаш-Рождественская О.А. Культура европейского средневековья. Научное наследие. – М., 1987. – С. 298.
6. Добиаш-Рождественская О.А. Крестом и мечом. Приключения Ричарда I Львиное Сердце / Послесл. Б.С.Кагановича. – М., 1991. – С. 109.
7. Там само. – С. 108.
8. Скржинская Е.Ч. Вказана праця. – С. 298.
9. Рутенбург В.И. Вказана праця. – С. 5.
10. Скржинская Е.Ч. Вказана праця. – С. 301.